

անկէ դուրս չելլէ: Եակոբ այն հրովարտակը Սարգսին զըկնց, հետն հարիւր ալ ոսկի, եւ սփոխական նամակ մ'ալ գրեց որ քիչ ատենէն բողոքովն կ'ազատի. նոյնպէս Սարգսին բարեկամներն իրեն նամակներ գրեցին եւ զինք մխիթարեցին:

Նոյն միջոցին նոր հրովարտակը Կառապետ հասած ըլլալով, ազատ թողոյց զՍարգսի, եւ ինք Պոլիս դարձաւ հետը բերելով Սարգսի նամակները, զորոնք բաժնեց: Սարգսի սկսաւ այնտեղ Յշներու հետ կենակցիլ, բարեկամանալ եւ հանգիստ գտաւ: Սակաւն Եակոբ հակառակ խոստմանը չէր աշխատի բողոքովն ազատելու հրովարտակն հանել տալու, Սարգսի գրած նամակներն ալ անպատասխանի կը մնային: Ղլան զի Սարգսի նամակները, զոր յոյն նաւատարներու ձեռնը Պոլիս կը ընկէր, Եակոբայ լրտեսները կ'առնուին. ասոնք կ'երթային եւ նաւատարներուն լալով կ'ըսէին, թէ արդեօք Բիսուէն իրենց տնտրոյն ալ վարդապետ ազգականն է՝ հայագիր նամակ թնայն. նաւատարներն ալ միամտութեամբ կը յանձնէին, լրտեսներն ալ առանց բանալու Եակոբայ կը տանէին, ոտ ալ կը ջնջէր: Սարգսի իմանալով եղածն՝ իշխանաց Ուղղած նամակները յանձնեց նաւատարի մը՝ սոյն նաւատարին եղբորը հասցէն վրան գրելով, որ եւ նամակները իրենց հասցէին հասցուց: Իշխանք տօր վրայ եւս առաւել խռովելով՝ Եակոբայ գացին եւ ստիպեցին զինք շուտով ազատելու զՍարգսիս: Եւ նոյն իսկ Ղազարն ու Պետրոս զղջալով նեղացան Եակոբայ, եւ միւս իշխանաց հետ միասնալով՝ ժողով կազմեցին, եւ Եակոբայ ըսին վերջին տնգամ, որ այլ եւս առանց պատճառանաց իսկոյն Սարգսի ազատութեան թուղթ գրէ: Եակոբ ստիպուեցաւ գրել, եւ Ղազար ու Պետրոս նոյնք եպարքոսին ներկայացուցին, եւ իսկոյն հրաման ելաւ բողոքովն ազատ արձակելու Սարգսի, բաց սակէ՝ Եակոբ նաեւ զՍարգսի Եւգոնիոյ Առաջնորդ անուանեց եւ հաստատութեան հրովարտակն եպարքոսին հանել տուաւ, որպէս զի Պոլիս չգայ: Եակոբ այս հրովարտակները Սարգսին զըկնց եւ հրամայեց որ ուղղակի Եւգոնիոս երթայ յառաջնորդութիւն, Սարգսի արնամակներն, ինչպէս նաեւ իշխանաց գրութիւններն առնելով ուրախացաւ, գոհացաւ զԱստուծոյ, ներկայացաւ տեղւոյն իրաւարարին եւ ազատութեան հրովարտակը ներկայացուց: Բոլոր ծանօթներն եկան զինք շնորհաւորելու:

Որովհետեւ ազատման հրովարտակին մէջ Եւգոնիոյ յիշատակութիւն չկար, Սարգսի չգնաց

Եւգոնիոս, այլ ուղղակի ի Կ. Պոլիս, եւ ինչաւ մօրը տունը, յուրախութիւն ընտանեաց եւ ի ինքուրութիւն բարեկամաց: Ծարի մ'ամառող արքայանայ մէջ կրած տառապանքներն առողջութիւնը խնայարած էին, եւ անոր համար բաւական տուն տնէն դուրս չելաւ: Ամէնքն իրեն այցելութեան կու գային Պատրիարքն ալ իր փոխանորդ զըկնց:

Սարգսի Արքեպիս Թէքիրտաղին Առաջնորդութեան առեալ՝ ոմանք զինք Թէքիրտաղի կ'անուանեն: Սակաւն, ինչպէս տուագած եմ, կայ ուրիշ կաթողիկոսայ Սարգիս Ա. Թէքիրտաղցի մը ուրուն հետ մեր Սարգիսը կը շփոթուի: Եւ ահա ինչպէս: Փափազեանց իգն. Արքեպ. իր Եկեղեցական պատմութեան մէջ (վննես. 1848) կը գրէ հետեւեալը (էջ 936 — 7), Կաթողիկոսն «Ղուկաս ի գաւառէն Կարոյն եղեւ յաջորդ Սիմոնի յաթի տեսուն 1780» եւ կ'աւազ Գաթողիկոսն զամս քսան: Էր ոտ յաշակերտութեան Եարուրութիւն արքեպիսկոպոսի Բասեցեւոյ, եւ զի հմուտ էր ուղղփառ ճշմարտութեան՝ ուսնալ ի վարդապետէ իւրմէ, աշակերտակց Նորին Սարգիս վարդապետ Թէքիրտաղցի գնացաւ նա ի գաւառնէ հետը միարանութեան ազգին հայոց ընդ Եկեղեցւոյն Հռովմայ. բայց ի հակառակսիրութեան միաբանից ոմանք Էլմիսանի չկարայ ի լրումն անկ զիղծս սրտին, այլ մասնեցաւ ի ձեռն նոցա, եւ խոշտանգեալ պէսպէս չարաքանք եւ արքայանոց զամս իբր հինգ, ապա ձեռնառուութեամբ Հերակի արքային վրաց գաղաղանաց փախստեամբ զերծաւ ի Տփլիս եւ անի յաւրոպա: Առ նովին ժամանակաւ զնոյն անց չարաքանց եւ մահուան կրեաց եւ Տէր Սահակ երէց տնջեցաւ, որպէս գրէ նա ինքն Սարգիս վարդապետ Թէքիրտաղցի: Եւ յոտ կտորը լաւ ՀՀասկընալով Մ. Ա. Մուրատեան (Պատմ. Հայաստ. Եկեղ. Եղմ. 1872 էջ 592), նոյնը կը կրկնէ իւր թէ Ղուկաս Կաթողիկոսն ըլլայ խոշտանգուողն եւ Եւրոպա փախչողը: Գարբիէլ քահանայ Պատկանեան թէպէտ իրաւամբ կ'ուղչէ Մուրատեանի սխալը Ղուկաս Կաթողիկոսի մասին, սակայն ինքն ալ այս Սարգիս Ա. Թէքիրտաղցին կը շփոթէ մեր Շնորհալի Սարգիս Արքեպ. Սարաֆեանի հետ («Նրարառ», 1875, էջ 174): Սակայն որովհետեւ 1773ին վախճանեալ մեր Սարգիս Սարաֆեանը 1780ին Կաթողիկոսացող Ղուկասին հետ գործ չէր կրնար ունենալ, պէտք ենք փնտռել վերոյիշեալ Սարգիս Ա. Թէքիրտաղցին, Ղուկասու (1780 — 1799) ժամանակակիցը, որուն գրուածքը կարգացեր է փափազեան:

Հոս ալ մեղի օգնութեան կը հասնի Անտոնեան Միաբանութեան Դիւանը, ուր կը պահուին Սարգիս Վ. Բէքիրտաղցոյ նամակները, ինքնակենսագրութիւնը, նամակներու օրինակներ եւ անոր մասին տեղեկութիւններ, որոնք կը համաձայնին փոփոխականի աւանդածներուն: Ասոնց համեմատ՝ Սարգիս, որդի Պաղտասարեան Սահփանի, ծնած է ի Բէքիրտաղ 22 Յունիս 1751ին եւ 23ին մկրտեալ եւ գրողմեալ Ս. Յովհ. Աւետարանիչ Եկեղեցին Հայոց (վկայական մկրտութեան Տէր Կարապետ Կլայեկեան Բէքիրտաղցի քահանայի, որ երբեմն Աւագերէց նոյն եկեղեցւոյն, գրեալ 23 Ապր. 1779 եւ Կըքեալ): 1771 Նոյ. 5ին սարկաւաք ձեռնադրուած է հրամանաւ Բէքիրտաղի Առաջնորդ Յակոբ Վ. ին (վկայական նոյնին, գրեալ 9 Յունիս 1772 եւ Կըքեալ, որուն ընթերցուածը՝ «Քի ծո Յակոբ Վրդպաւ. Առաջնորդ Բէքիրտաղց ՌՄԴ. = 1758), որ կ'ըւէ թէ ծնողքը քահանայ ձեռնադրուելու հակառակելուն՝ հրաման կուտայ իրեն Բէքիրտաղէն մեկնելու՝ մը որ կ'ուզէ: Գր. Պատրիարք Պասմաճեան առած է վկայականը, որ կը պահուի Անտոնեան Հայոց Դիւանը. ընտրելի վերը Գր. Պատրիարքի կնիքը կայ, զոր քիչ ետքը նմանահանութիւնն պիտի գնեմ: Իսկ ընտրելի Տեաեւեալն է.

Ի Տէր Գրիգոր վարդապետ եւ Պատրիարքէ Կ. Պոլսոյ, յայտ լիցի ընթերցողաց դրոյս, որ վկայութեամբ Բէքիրտաղու առաջնորդ Յակոբ վարդապետին՝ ունի աշակերտի իւրոյ Բէքիրտաղցի պաշտասարենց տիրացու Սարգիս, հրաման տուաք Յովակիմոյ արքեպ. ին՝ ապա զսուր տառիւնին Աւագարկաւազութեան, որ եւ ի սուրբ Գեորգոյ եկեղեցին Սամաթիայոյ՝ յաւուր հրեշտակապետացն առնի՝ ընծայեցոյց զվերոգրեալ տիրացու Սարգիսն յատարման Աւագարկաւազութեան՝ ուխտելու կուսակրօնութեան. յամի փրկութեան մերոյ 1771 եւ ըստ Հայոց մ.թ. ին ի հինգէն նոյեմբերի զոր Տէր Առաւած անխախտ... պահեցէ...: Եւ զայս վկայական գիրս ետուն՝ ի ձեռս սոյն տիրացու Սարգիսին...: Գրեցաւ ի Կ. Պոլսոյ, ի Պատրիարքաբանս Հայոց. ի Թուին Հայոց մ.թ. ի նոյեմբերի ե. ին:

Սարգիս կու գայ Պոլիս 1772ին եւ Պալթու եկեղեցին Գարութիւն Արքեպ. Բասնեցւոյն կ'աշակերտի անոր սարկաւաքը կ'ըլլայ, եւ իրմէ կը սորվի կաթողիկոսութիւն որուն արդէն ի Բէքիրտաղ հետամնաւ էր: Բասնեցոյ գիտակցութեամբը տարի մը Պալթուէն՝ «Պէփոլլու», կ'երթելէ ինչ Սարգիս հայ կաթողիկեայց փոխվերաք Անտոն Վ. Մըրաբլեանի քով, որպէս զի վերջինս զինք Հռոմ զրկէ (նամակ 20 փետր. 1779 ի Պէփոլլուէ առ Պոլսոյ Եպ. Լէոնեան

Ձեռնադրէ ի Հռոմ): 1773ին Հռոմ կ'երթայ Սարգիս եւ 24 Մայ. 1774ին Հաւատաքննութեան ժողովոյն առջեւ հաւատոյ դաւանութիւն տալով՝ փորձականապէս Գարաւանքը կը մտնէ: Զորս տարի ետքը՝ Հռոմոյ Հայոց Ս. Մարիամ Եգիպտացի եկեղեցոյ խոստովանահայր Անտոն Վ. Ուրութիւնեանէն 5 Մայիս 1777 թուակաւառուղափառութեանը վկայագիրն առած՝ հիւանդութեան պատճառաւ՝ բժշկին եւ առաջնորդացն հրամանով կ'երթայ Լիվոռնոյ-Ջոնա-նիա-Բէքիրտաղ, Հոն ազգականներէն եւ ազգակիցներէն հաւատքին պատճառաւ հալածուելով՝ Պոլիս կու գայ 1778 ձմեռը, ուր գաղապացի Տիմոթէոս Վ. Սիմոնեան զինք կը խնամէ եւ Սէն Լուի Գափուշին կրօնաւորաց քով կը տեղաւորէ ամսական 10 դրոշով: Ասկէ տեղեկութիւններ գրած է Սարգիս ի Հռոմ՝ ժամանակին գէպքերուն վրայ, զորոնք ուրիշ տեղ կը յիշատակեմ: Ինքն ալ շատ նեղութիւններ կրցն, որոնց պատճառներէն մէկն ալ կը յիշէ Բէքիրտաղի Առաջնորդը, որ 1779 փետր. ին Պատրիարքին վէթին եղած էր:

Երբ Գարութիւն Արքեպ. Բասնեցի 1781ին վերջը Պոլսէն փախաւ եւ 1782ին Թրիեստ հաստատուեցաւ՝ իր աշակերտը Սարգիսն հոն կանչեց եւ զինք վարդապետ ձեռնադրեց: Սարգիս Վ. անկէ Բասուս անցնելով՝ երկու տարին Աստուածաբանութեան ուսումն աւարտեց, եւ միտքը դրաւ Հայաստան երթալ ուղղափառ հաւատքը քարոզելու, մանաւանդ որ գիտէր թէ Իշմիւննի Ղուկաս կաթողիկոս աշակերտն է Յարութիւն Բասնեցի Արքեպ. ին, եւ վերջինս զինք կը գովէր միշտ՝ իրրեւ բարեբարոյ եւ ուղղափառութեան մէտ: Միւս կողմանէ լսած էր, թէ Ղուկաս Իշմիւննի ժողովը գումարած է Վրաց հետ ի հաւատս միանալու դիտաւորութեամբ: Սարգիս ծածուկ պահելով այս խորհուրդը՝ եւ Գարութիւն Բասնեցիէն Ղուկաս Կաթողիկոսին ուղղուած յանձնարարական մ'առած Պոլիս գնաց եւ Մոնս. Քրաքիա Նուիրակին յայտնեց: Ասկէ հրահանքներ եւ յանձնարարականներ առաւ, Եւգենիոս-Կարին մեկնեցաւ աշխարհական տարազով՝ Կարին կաթողիկեայ Հայոց առաջնորդ՝ Ուսուպեանց Յովհ. Վ. եւ մեծամեծներ զինքն զգուշացուցին, սակայն անիկայ Բասնեցւոյն աջնոյ քիչ մ'ատեն մնաց Գարութիւն Բասնեցոյ ազգականներու քով, եւ վերջապէս հայհոռոյի սքեմով մտաւ Իշմիւննի, իրրեւ հասարակութեան մը: Լաւ յանձնարարականներ ունենալուն, մանաւանդ Բասնեցւոյն, Կաթողիկոսն զինք

սիրով ընդունեցաւ։ Սարգիս յաջորդ օրն առանձին գաղտնի ունկնդրութիւն ուզեց կաթուղիկուսէն եւ փակուեցաւ կաթուղիկոսին հետ, դուռը կըլփած։ Նպատակը պարզեց, եւ յորդորեց որ կաթուղիկեայ հաւատքն ընդունին եւ տարածէ։ Կաթուղիկոսն ընդդիմացաւ, այս գաղափարն անգործադրելի հռչակեց, եւ բարեկամաբար խորհուրդ տուաւ, որչափ կարելի շուտ մեկնիլ երթալ, Նոյն միջոցին միաբաններ դուռն ականջ կը դնէին խոսուածքին. եւ երբ Սարգիս դուռն ելաւ՝ ասոնք ներս մտան եւ պահանջեցին, որ կաթուղիկոսը իրենց յայտնէ խօսակցութիւնը, ապա թէ ոչ զինք գահնկեց կ'ընեն. վասն զի ղուկաս Բասենցոյն աշակերտն եւ ասոր Եւդոկիոյ նուիրակութեան ժամանակ եւթը տարի քովը մնացած ըլլալուն, կը կասկածէին անոր հաւատքին վրայ, եւ այս պատճառաւ կաթուղիկոսն ընտրուելուն առաջին տարիները զինք չէին ուզեր ծանօնալ։ Եւ երբ իմացան նիւթը, մէջերնէն ոմանք Սարգիսն հրամայեցին որ շուտով մեկնի, ապա թէ ոչ՝ մինչեւ իսկ մահը կը գտնէ։ Սարգիս անոնց հետ ալ հաւատոյ վրայ խօսեցաւ։ Ետջորդ օրը կաթուղիկոսը ժողովք կազմեց, եւ Սարգիս բանտի դատապարտուեցաւ. երկու օր ետքը Եպիսկոպոսաց առջեւ հանեցին օրոնց մէջ էր Մինաս Եպ. աւագ վարդապետաց։ Միջոցս Եպ. զաջնատար եւ Գանիէլ Եպ. դարպասաձի որ 1792ին նուիրակ առաջնորդ եղաւ կարնոյ, զինքը ծեծեցին, ոտնակոխ ըրին եւ արիւն կաթաթաւ բանտարկեցին։ Ետայ իրեն խոստաւորեցին ըրին՝ եթէ կաթուղիկոսութիւնը թողու, եւ երբ ընդդիմացաւ, երկաթ կապեցին ոտքն ու ձեռքը եւ աւելի մութ բանտ նետեցին, ուր 20 օր մնալով, յաջորդեցաւ ձեռքերն ու ոտքերն ազատել եւ գիշերայն բանտէն փախչիլ, հետո զաշտի մը մէջ քիւրտ հովիւներու յարեցաւ, որոնք իրեն զգեստները կողոպտեցին։ Ետոյ կաթուղիկոսին կողմանէ երկու ձիւսնոր հասան զինք բռնեցին, չարչարելով Էլմիածին բերին. կաթուղիկոս հաւատոյ գաւառութիւն պահանջեց, օրպէս զի արձակէ. Սարգիս առանց իւր դաւաճութեանը վնասելով՝ սուաւ գրաւոր գաւառութիւն մը որ ընդունելի չեղաւ։ Գրուածքն այրեցին եւ զինք շղթայակապ բանտարկեցին, ուր մնաց ամբողջ ձմեռը, մինչեւ հիւանդացաւ։ Ընդթաներն արձակեցին, առանձին խուց եւ գիւղութիւններ սուսն, որով Սարգիս աստիճանային նամակներ ղրկեց։ Այս Էլմիածին գրուած նամակներէն երկուքը (21 Յունիս հ. տ. 1788 եւ 15 Յուլիս հ. տ. 1790) գրուած են ի Հոռոմ

առ Չեռնադրէի Արքեպ. Ստեփ. Աթմատիլեան, որ ժամանակին նոյն ներութիւնները կրած էր Ելմիածին։ Այս նամակներով Սարգիս փոփոխանալէն եւ Ս. Քահանայապետէն կը խնդրէ, որ հաճին զինք ազատել։ Էլմիածին եպիսկոպոսներն իմացան եւ զինք Սեւանայ վանքն աքսորեցին, ուր վերին աստիճանի տառապանքներ կրեց վանականներէն։ Այստեղ մնաց երեք տարի եւ երեք ամիս։ Նոյն միջոցին նամակներն իրենց տեղն հասնելով՝ Երեւանի խանէն եւ ազգեցիկ իշխանութիւններէն թուղթ եկաւ կաթուղիկոսին որ Սարգիսն արձակէ։ Կաթուղիկոսը զինք Էլմիածին բերել տուաւ, ուր քանի մ'ամիս թեթեւ բանտարկուեցաւ, եւ վերջապէս Հերակլ թագաւորի որդւոյն՝ Թիֆլիսի Վոդկի խանին կողմանէ երկու հոգի եկաւ Սեւանէ գառնալէն տարի մը ետքը, եւ անոնց հետ Թիֆլիս փախաւ, 20 օր Քարաչիններու քով մնաց Եւրոպայի ճամբով Պոլիս անցաւ։ 1796 Մայիս 13ին (հ. տ.) կը գրէ Կ. Պոլսէն, թէ Էլմիածին Գոլիս հասեր է տարւոյ մը մէջ մեծ ներութեամբ։ Ի Կ. Պոլիս շատ տարիներ կաթուղիկոսաց քով ապրեցաւ իբրեւ միսիոնար։ 1802 Մայիս 6 թուականաւ Կ. Պոլսոյ Աւստրիական տեսպանը B. de Testa ձեռագիր վկայագիր մը տուած է՝ Թէ Սիստովի խաղաղութեան 12դ յօդուածին համեմատ՝ Սարգիս Ա. Պաշտասարեան Թէքիթաղցի աւստրիական պաշտպանականներու ցանկը գրուած է։ 2 Յունուար 1804ին Կ. Պոլսոյ Մոսկ. ֆոնդոն նուիրակը խոստովանեց լսելու իրաւունք տուած է իրեն, ինչպէս նաեւ երուսաղէմ երթալու համար 4 Հոկտ. 1805 թուակիր յանձնարարական մը։ 1822ին Ղալաթիա "ի վանս ճէզվիթաց" կը բնակէր, մինչեւ որ 1828ին ուրիշ կաթուղիկէից հետ Պոլսէն աքսորուեցաւ, Հոռոմ հասաւ Սեպտի մէջ, ուր Բորսականտա զինք սիրով ընդունեցաւ, եւ իր շէնքին մէջ առանձին բնակարան տուաւ։ "Ընդ հովանեաւ երկոյ սրբոց մոգուց", ուրկէ է 1833ին գրած մէկնամակը, ուր նաեւ վախճանեցաւ 1834ին, 83 տարեկան, որուն 1832 Ապրիլին Ս. Քահանայապետէն տնօրինում արուած էր պատարագի մէջ բերուող չգիտցածները զանաւորու աւջի տկարութեամբ պատճառաւ։

Վիեննայի Միսիթարեանց Կ. Պոլսոյ Վախտան մատենադարանի "Գիրք օրինակաց" (տպ. 1750) մատենին սկիզբը կայ ստորագրեալ "Սարգիս Արք. Պաշտասարեան Թեմիթիւնց" որ անտարակոյս նոյն անձն է։

Սարգիս Ա. Թէքիթաղցոյ վիճակից եղաւ նաեւ Սահակ քահանայ ծնած Ախալցխա

28 Յունիս 1753, որդի խաչատուր քահանայի՝ Ասիկայ արքայի նշանաւոր էր հմուտութեամբն ու քարոզութեամբը, որ Ղուկաս Կաթողիկոս զինքը Ախալցխայի նուիրակ անուանած էր, որ անսովոր բան էր ամուսնացեալ քահանայի համար եւ իրեն համար կ'ըսէին՝ թէ եւ ոչ իսկ Թիֆլիսի առջնորդն ձկնէ Մարտիրոս Եպ. կրեար անոր հետ վիճաբանելի։ Այս Մարտիրոս Եպ. 1769ին Սիմեոն Կաթողիկոսին կողմանէ Ախալցխայի նուիրակ զրկուած էր յատուկ ֆերմա՝ Բարձրագոյն Դրան, որպէս զի այնտեղ կաթողիկէներն հալածէ։ Մարտիրոս եկաւ սիրացաւ երեք եկեղեցիներուն երեք տարի, քափուշին կրօնաւորները բոլոր մ'աքսորեղ տուաւ, իսկ չորս հայազգի եկեղեցականները՝ այն է Պողոս Ա. Լեւոնեան, Արքեպ. Ախալցխայի, Տէր Յովհ. Ճիկոնեան (Gigonanti), երկուքն ալ Հռոմայ Գալարտան աշակերտ, Ստեփ. Ա. Ալլմանտիւան, փոխանորդ Լեւոնեանի, եւ Տէր Յակոբ, կապանք էլքիածին ղրկեց, ուր երեք տարի բանտ եւ խոշտագանք կրէն ետեւ ազատեցան չորսն ալ, Լեւոնեան եւ Ալլմանտիւան ձեռն Հռոմ դացին, ուր Լեւոնեան ձեռնադրիչ կարգուեցաւ, եւ ասոր մահունէն ետեւ Ալլմանտիւան յաջորդեց՝ Արքեպ. Թիֆլիսի ձեռնադրուելով։ Արդ Սահակ այս Մարտիրոս Ա. ին աշակերտելով՝ անոր հոգին ստացաւ եւ կաթողիկայ ղեկայք ղեկակցեց ինչպէս էր։ Երեք տարիէն Մարտիրոս մեկնեցաւ, հոգիներն հանգարտեցան, Սահակ ամուսնացաւ եւ Կարին գնաց, ուր Հայերու գլխաւորին՝ Նիկիի օղու Գրիգորին միջնորդութեամբ 1776 փետր. 28ին Յարութիւն Արքեպ. էն քահանայ ձեռնադրուեցաւ։ Ախալցխա դարձաւ, Հայոց հովիւ եղաւ ուրիշ երեք ծեր քահանաներուն հետ։ Որչափ ալ կաթողիկէայց հակառակ կը խօսէր, բարեկամացաւ հայ կաթողիկէից ժողովրդագետ Յովհ. Ա. Մաքանտրեանի հետ։ Ախալցխայի աշխատ ժողովրդեան օգնելու համար՝ դրամահաւաքութեան ելաւ, Կարին եկաւ, ուր հայ կաթողիկէայ քահանայի մը հետ վիճաբանելով յաղթահարեց, որով համբաւն աւելի մեծեցաւ։ Անկէ Կ. Պոլիս անցաւ, ուր Զաքարիա Պարթաւազէն սիրով ընդունուեցաւ, այստեղ հայ կաթողիկէայ եկեղեցականաց հետ յարաբերութեան մէջ մտնելով՝ մօքեմ մէջ համոզում կազմեց, եւ արդէն ի ներքուստ կաթողիկէայ եղաւ, ինչպէս գրէ 10 Մարտ 1785 թուակիր նամակով, 1790 Դեկտ. ին Սահակ ժանտախտէ բուժուեցաւ եւ հայ կաթողիկէայ Յովհ. Մաքանտրեան քահանային խոստովանե-

ցաւ, եւ հաղորդուեցաւ։ Ենտոյ առողջանալով յաջորդ տարին Զատիկէն ետեւ իր եկեղեցին գնաց եւ հոն պատարագեց. Պատարագին մէջ յիշեց Հռոմայ քահանայապետը եւ յետոյ Կաթողիկոսը, եւ կաթողիկէութիւն քարոզեց. երկու ամսոյ միջոցին քաղաքին ժողովրդեան կէսէն աւելին իրեն յարեցաւ։ Դոյն միջոցին Ախալցխայի փաշան փոխուեցաւ եւ տեղն եկող Իսակ փաշա Կարնեցի Գրիգոր Էփրիկեանի որդի՝ Հաճի Աղապապա վաճառականէն 160) քսակ դրամ փոխ առաւ։ Աղապապա պայման դրաւ, որ փաշան Սահակ երեցը բռնել տայ եւ Էլքիածին ղրկէ, զոր սիրով կատարեց, Սահակ շղթայակապ էլքիածին հասաւ Սեպտ. ին մէկերը, Ղուկաս Կաթողիկոս տտեան կազմեց, ուր Սահակ հաւատքին համար դատապարտուեցաւ բանտի։ Քահանայական սքեմ հագուցին, յետոյ թշնամանքներով հանեցին, մօրուքը անկեցին, գլուխը թրիք կապեցին, երեսը կարգաւ ձեռք քսեցին եւ իշու վրայ նստեցուցին եւ վաղարապատի գիւղին մէջ պատուեցին, մահեալի կարգադրելով թէ՝ «Այսպէս պիտի ըլլայ փոսնակացողին վիճակը, Ենտոյ բանտարկեցին, դուռը հիւսեցին եւ վերէն ծակէն հաց եւ ջուր միայն կ'իջեցնէին։ Այստեղ մնաց ձմեռն ու մամուր, հիւանդ եւ ծիրան, միշտ եւ 1792ին Ապրիլին՝ նախորդ Շէրիֆ Մահմուտ փաշա յաջորդեց եւ իր բարեկամին՝ Սահակ երեցու էլքիածին բանտարկուիլը լսելով՝ Պաշտօնաւոր ղրկեց քանի մը հոգով։ Ատեք էլքիածին Հճասած՝ Կաթողիկոսը Սահակը բանտէն հանեց, քանի մ'անգամ գանդակոծել եւ գլուխը գերծել տուաւ եւ տաճկական զգեստ մը հագցնելով յանձնեց եկողներուն։ Սահակ գունատ եւ տկար չէր կարող ձի նստիլ, զինք ստիպուեցան ձիւ վրայ կապել տախտակներու։ Ախալցխա գրեթէ մօտեցած էր, երբ հոգին անկողեց, 38 տարեկան, 3 ամսուան եւ քանի մ'օրուան թուանորուածի նշաններով, Պաշտօնաւորը մարմինը մերձաւոր խօշակաւոր տալաւ, որ ըստ օրինի թաղուի. վանականք մերժեցին, եւ տաճիկը զինք այնտեղերը թաղեցին։ Իր յիշատակը տակաւին կենդանի է տեղւոյն ժողովրդեան մէջ։ Ղուկաս Կաթողիկոս ինքնին կը յիշատակէ այս բանտարկութիւնը եւ զՍահակ խայտառակելը՝ 1791 Դեկտ. ին Ախալցխայիներուն գրած նամակին մէջ (Աղանեան Գ. ԲՏ. Դիւան Գ. էջ 554)։

Անտոնեան Միաբանութեան դիւանին մէջէն այս տեղեկութիւնները քաղած ժամանակս՝

Հաճոյական անակնկալ միեղաւ ինծի Գեր. Աբրահայր Գեր. Հ. Ռափայէլ Թ. Վ. Միսէ-րեանի կողմանէ, որ մատենադարանին մէջ կա- խուած շատ հին իւլաների պատկեր մը (41×33³ սմ.) աւանդաբար Ս. Սահակ անուամբ ձանցուած, ներկայացուց ինծի, ետեւը հին գրով գրուած «Զեր Սահակ Ախրեմացի», Ասիկայ մը Սահակ երիցուն պատկերն է, պարզ քահանայի զգեստով երիտասարդ մը, դեղին մօրուքով, աջը բռնած սկիւհ մը, որուն մէջէն օձ մը կ'ելլէ, նշանակ լիւնաւորման:

Սարգիս Արքեպ. Սարաֆեանի Հետ շփո- թուած է դարձեալ ուրիշ Սարգիս Եպ. մը: Ինչպէս վերն (Երգ Գ.) յիշատակեցի, մեզի ժամանակակից երեք հեղինակներ՝ Սարգիս Ար- քեպ. Սարաֆեանի կաթողիկէ հաւատքն ըն- դունիւր կը գնեն 1727—40 Հալէպ կամ Լի- քսոնց Աբրահամ Սեփեանի եպիսկոպոսին (յետոյ կաթողիկոս) ձեռքը. մինչդեռ, ինչպէս մոռցիր ըրաւ զիս Գեր. Հ. Ռափ. Թ. Վ. Միս- սերեպի, Աբրահայր Անտոնեան Միաբանու- լեան, իրենց դիւանէն ցոյց տալով, այն Սար- գիս Եպիսկոպոսն Երուսաղէմի միաբան Խա- լանեանն է, որ Գրիգոր Հղթայակիր Երուսաղէմի Պատրիարքէն (9 Սեպտ. 1715—1749 փետր. 12 †) ղրկուած էր Անտոնեան Միաբանութեան Բրէյմայ վանքը՝ այնտեղ հանգիպող եւ կա- թողիկէայ եղող ուխտաւորները լրտեսելու համար: Բայց ասիկայ յարեցաւ Միաբանից, նոյն վանքն երկու տարի մնալէն ետեւ Հռոմ գնաց (Հ. Խ. Սրապեան, «Հանդէս Ա.», 1902, գն 291—2): Հաւանականաբար իրն է հե- տեւեալ տապանագիրը, որ կը գտնուի Հռոմայ կաթողիկէայ Հայոց Ս. Մարիամ Եպիսկոպոսի եկեղեցին, որուն օրինակն ինչպէս նաեւ Հռոմ գտնուած ուրիշ Հայ տապանագիրներ ղրկեց ինծի վերջերս Հռոմէն Գեր. Անտոն Վ. Իսկէն- տերեան, Գառքէոյի հայ կաթողիկէայց ժո- ղովդպարեալը, որուն նաեւ հրապարակու կը յայտնեմ շնորհակալութիւններս:

ԱՅՍ Է ՏԱԳԱՆ ՍԱՐԳՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
ԱՇԱԿԵՐՏԻ ՏՈՐԱՅՈՒ ՍԻՄԵՈՒՆ ՈՐ
ԵԿԵԱԼ Ի ՀՈՒՄ ՎՃԱՐԵԱՅ ԶԿԵ
ԱՆՍ ԻՒՐ Ի ԹՎԻ ՓՐԿՉԻՆ ՌՉԻԹ (= 1729)
Ի (Ն. Տ.) ՅՈՒՆԱՎԱՐԻ ԺՁԻՆ

Այս խաբանեան Սարգիս Եպիսկոպոսին ժամանակ Երուսաղէմի միաբան եւ Գամալիսի Արքեպիսկոպոսն Ստեփանոս Բերիացի Գունտի ազգատոհմէն, Երուսաղէմ 30 տարի լուսա-

հանութեան պաշտօն վարելէն ետեւ նշոյպէս Անտոնեանց Բրէյմայ վանքը քաշուեցաւ իբր 1727ին, Արծիւեան Աբրահամ Եպիսկոպոսին ձեռքը ուղղափառ դաւանութիւն տուաւ եւ 1737ին 105 տարեկան վախճանիւրով Անտո- նեանց վանքին դամբարանը թաղուեցաւ (Հ. Խ. Սրապեան, «Հանդ. Ա.» 1902, էջ 292, Davidian S. Biografia di Abramo Pietro I, Cairo 1861, p. 68): Մարտինիսներն 1736 Սեպտ. 30ին ի Լիբանան, Լույիզա վանքին Ս. Աստուածածին եկեղեցին դաւաճական Սինն. հոգոս մը գումարած են, եւ ի մէջ այլը նաեւ Տրիգենտեան Թղտղայ վիճիւններն ընդունած են: Այս Սինհոգոսին հրաւիրուած էին նաեւ Աբրա- համ Արծիւեան եւ Ստեփանոս Բերիացի Եպիս- կոպոսները, սակայն վերջինն ձեռութեանը պատ- ճառաւ անձամբ երթալ չկարենալուն՝ իրեն ներկայացուցիւն եղած է Անտոնեան Միաբան Հ. Նիկողայոս Դ. Վ. Միլոյեան, որ Արծիւեա- նին Հետ փոխանորդաբար ստորագրած է Սինն. հոգոսի վճռոյն (Արձանագրութիւնը տպա- գրուած են ի Հռոմ, Բրոքսպապատայի տպարանը, 1820ին):

9.

Սարգիս Նուղիկա փոխանորդ կը գնէ եւ տարիէ մը կը հրաժարի. Գ. Պոլսոյ ամէն եկեղեցիներու մէջ քարոզ կու տայ: Իր հակառակորդները Բաղդոսի Մանուէլ Թա- նանայ, Սափորիշ Յովսէփնէ՛ւ ինքնակենսագրութիւնը: Սարգիս Երուսաղէմի Նուիրահաւաքութեան հայելը կը ներկայացնէ: Սարգիս աշակերտ Յարութիւն Պետա- նեան: Դաւեան կը հրաժարի Պատրիարքութենէն եւ կը վախճանի: Սարգիս կը խօսի դարանակարն: 1771ին Սինն. Կաթողիկոս Վարդիս կ'ուզէ Նուիրակ անուա- նել: Սարգիս կը մերժէ. 29 Սեպտ. 1772ին Յովհ. Վ. Նուիրոսեանին հետ Պոլսէն կը մեկնի: 26 օրէն Մար- սելիս կը հասնի:

Քիչ մը կազդուրելէն ետեւ սկսաւ այցե- լութիւն տալ ծանօթներուն: Նախ Եպիսկոպոս- տրիարքին գնաց: Պատրիարքն յարտառու փրկե- կեցաւ, ինչպէս նաեւ բոլոր ներկաները. վաճն զի Պատրիարքը բազկատարած ներողութիւն խնդ- րեց իր ըրածներուն. իսկ Սարգիս ներելով զրկեց եւ համարուեցան. Սարգիս չս. զեց բնաւ. արքայունաց յիշատակութիւն ընել, այլ զուարթ խօսակցութեան մը փոխեց: Այնուհետեւ այցե- լութիւն տուաւ Աբրահամ Ամիրա Բուլէլեանի, որ Սարգիս սերտ բերեկամէն էր եւ ազգատու- լեան առաջին պատճառը, եւ որ յառաջ՝ եպար- քոսի վաճառապետ Ղազարոսին եւ Պետրոսին հաշուէնէն էր: Սարգիս. անոր շնորհակալ եղաւ եւ մեծ պատուով ընդունուեցաւ: Թեոփո- մի առ մի վարդապետաց եւ իշխանաց այցելու-

թիւն առաւ, եւ միշտ կը յորդորէր անցեալը մոռնալով՝ սիրով ապրիլ միասին, եւ ամէնքն ընծաներով եւ նուէրներով զինք միթմարեցին:

Քանի մ'օր ետքը Սարգիս Յակոբայ ներկայացաւ, եւ ըսաւ որ Եւգրիկոյ առաջնորդու թնեւն կը հրաժարի, եւ ինչորեք օր թոյլ տայ Կ. Պոլիս ապրելու քաշուած եւ առանձին: Յակոբ ընդդէմացաւ, ըսելով որ ասոր հրովարտակն արդէն ելած է, եւ գէթ տարի մը յոյն առաջնորդութիւնը վարէ: Սարգիս տեղի տուաւ, սակայն Պոլիս քնաց եւ Եւգրիկոս իրեն փոխանորդ մը կարգեց:

Այս ամէն գէպերուն պատճառաւ Սարգիս ծանր պարտուց տակ ինկած էր, գրամ չուներ հատուցանելու, եւ տպագրած գրքերն ալ անվաճառ կեցած էին: Իշխանները երբ լսեցին, իրմէ հաշիւն ուզեցին քարտանաց պատճառաւ եղած ծախուց: Այս հաշիւն իշխանք եւ ի մասնաւոր Սարգիսմ Բուրձլեան, Յակոբայ ներկայացուցին, եւ պահանջեցին որ տոյն գումարը հատուցանէ Սարգիս: Յակոբ թէն եւ ընդդիմացաւ, սակայն չկրցաւ իշխանաց հակառակիլ, ամբողջ հատուց Սարգիս, եւ քիտ ղրկած հաւերիւր ոսկին ալ շնորհեց: Նոյնպէս Սիմէոն Վ. Նուիրակ, որ քարտանքն օրը Սարգիս հարկուր ոսկի փոխ տուած էր, ամբողջը շնորհեց:

Այսպէս Յակոբ թոյլ տուաւ Սարգիս որ ուզած տեղը բնակի, եւ ուզած եկեղեցին Կիրակի եւ Տոմ օրեր քարող խօսի: Սարգիս ասով բոլոր անցեալը մոռցած, ստեպ Յակոբայ կ'երթար, կը տեսակէր, ինչպէս նաեւ բոլոր Ամբիւրաներու գունդը բաց էին իրեն համար, եւ մեծ շքով զինք կ'ընդունէին: Տարի մ'ետքը Սարգիս հրաժարեցաւ Եւգրիկոյ աթոռը փոխանորդով կառավարելէն, եւ կը բնակէր մերթ Ս. Գեորգայ եկեղեցին եւ մերթ Յակոբ Պատրիարքի քով Ս. Աստուածածնի եկեղեցին. յաճախ կ'երթար Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին Ղալաթիոյ, Ս. Լրեշտակապետաց եկեղեցին, Սկիւտարի եկեղեցին, եւ Սեւ ծովու նեղուցին եկեղեցիները, եւ քաղաքը կու տար ամէն տեղ:

Անշուշտ այս միջոցներուն պիտի վերաբերի հետեւեալ նամակն Յակոբ Պատրիարքի, զոր 15 Գեկտ. 1761ին գրած է Սարգիս Արքեպիսկոպոսին (Գիւ. Լիվ.):

Ը.

Սիրով սրբոյ Հոգւոյն եւ Յիսուսածիր ողջունիւ ծանրի սիրելի իմ եւ պաշտօնակից եղբայր Սարգիս Աստուածաբան վարդապետ, զտաճկեմար ֆէրմանի սուրբթոս որպէս յամենայն եկեղեցին,

նոյնպէս այդր առաքեցաք. յառաւատուն որ է Կիրակի յառեանն մըլլայի կամ գիտողը զգարութիւն տաճկի մի ընթեւունուր տացես, եւ ըստ միւսճէպին զծանուցումն արարացես լաւ թէմպէհէն եւն. լինելով ողջ ի Տէր ի Պարնան Յիւր. Պոր. կոստ. Կոլ. Խ. Մ. Ժ. (= 1761). Գեկտ. Ժ. Յակոբայ կնիքը, որ կը կարգադրէր (Գեկտ. Ժ.) «Յակոբ վարդապետ Ռաճ. Դ. (= 1741):

Եւ հաջ գարձեալ իրեն դէմ հակառակորդներ ելան, որոնց գլխաւորներն էին Յոսան սափրիչ, Տիմիթիկեցի Մովսէս եւ Մեծմատնեան. որոնց պարագլուխն էր ուղղափառաց միշտ հակառակուր Մանուէլ քահանայ: Այս անձինք ինչպէս Սարգիս, Նոյնպէս Յակոբ Պատրիարքի, եւ յետոյ Գրիգոր Պատրիարքի դէմ հակառակեցան միեւնոյն զէնքերով: Ասոնցմէ Բալուցի Մանուէլ քահանայի մասին բաւական գրած է Չամչեան (Գ. էջ 867—871, 875, 876.) ինչպէս նաեւ Գրիգոր Պատրիարք Պատմաճեան իր Յիշատակարանին մէջ (էջ 238 «Բալուցի Մանուէլ երեց եւ Ալեքի Արքամ», վերջնա «Պատրիարքարանի Գափու Օղլանի») Միւսնեւրու մասին յիշատակութիւն չկայ. միայն Յոսանեւս Սափրիչ ունի ինքնակենսագրութիւն մը, զոր ուրիշներ չեն յիշատակեր եւ որմէ կ'իմանանք թէ ինքը Ագուլեցի է եւ տիրացու, ի մասն կուրծեն կամ ողիկեայ, եւ Յակոբ Նալբան զինք երեք անգամ թիարան նետել տուած է հաւատքին համար, որմէ ետ կեցած է յետոյ, 1755ին Կ. Պոլիս, Բարսղի տպարանին մէջ տպուած է «Գիրք որ կոչի Լուծիչ տարակուսանաց», գործ Յովհաննէս Սափրիչի (զոր Հ. Աստուր, անդ էջ 149, սխալմամբ Մանուէլ Սումաբէշի կու տայ, որ շարագորդ կամ խմբագրողն է, ինչպէս նաեւ Մանուէլ «Գաւազան կրկնազօր» 1750 տպագրուած կը զնէ, միշտեւ այն գրութեան տարին է, եւ տպագրուած է 1780ին): Այս «Լուծիչ» գրքին մէջ (էջ 5) կը կարդանք. «Բան առ բարեմիտ ընթերցողսդ, ի յօհաննիսէ սափրիչէ... գողով իմ ամաց իւրեւ եօթանց եւ կամ ութից, անկեալ էի ի ձեռս նորարոյս թնթերկեցուց այսինքն աստուածայից, եւ նորա ուսուցեալ էին ինձ զազանքն իւրեանց: Եւ յորժամ եղէ ամաց իւրեւ քսանից՝ սկսեալ իմ այնուհետեւ՝ զըպարտել զմայրս իմ, զՎայսատանեայցս սուրբ եկեղեցի... բայց Աստուած... ազդեաց երիցս... Տեսան Յակոբայ Աստուածաբանի եւ Պատրիարքի Կոստանդնուպոլսոյ, որ պատժեաց զարժանիս պատժոյ՝ տալով ի քիւրէկն զնս: Բայց ես զկնի բազում ժամանակի ելեալ ի նմանէ բազմաւ աշխատութեամբ եւ

մնասու... եւս առաւել չարացեալ եղէ քան զառաջին... Երգ մնացեալ ի միջի նոցա ամս 25 յետոյ ամենագլխանն Աստուած ... եւաց զաչս մնաց իմոց... եղէ... վերահասու, որ մայրս մեր սուրբ եկեղեցի Հայաստանեայց՝ է ճշմարտապէս ուղղափառ եւ անբիծ... Սակս որոյ եւ էս հաւաքեցի ի գրեանց զբանս բազում... եւ զմորովեալս զայսոսիկ՝ յոլով ստիպմամբ եւ մեծաւ պաղատանք, ետու շարադրել սիրելի եղբօրն իմոյ տիրացու Մանուէլի փոքրկան... Դուստտագունեղ Յօհաննէս Սափրիչ, Յիշատակարանին մէջ ալ (էջ 159) կ'ըսուի... Արքեմարք եւ գոյիւք Ագուլեցի սափրիչ Տիրացու Յօհաննէսին, որ ի չբաւորութենէ իւրմէ՝ ընծայեց զաննայն զոր ինչ ունէր... յիշեալք... զի վերջիշեալ սափրիչ տիրացու Յօհաննէսն հանգերձ ծնողքն Պաղտասարիւ եւ քաղաքահաւ Այլ եւ յիշել աղաւթմ զփոքրիկ Մանուէլս, զչարագոյոջ գրքոյս, զչարօջս եւ զցրուօջս կապարեայ գրոց...»

Արք վերոյիշեալ անձինք միշտ Սարգսի քարոզչութեան ներկայ կը գտնուէին՝ անոր բերնէն ուղղափառական բառ մը կամ խօսք որսալու համար. եւ սկսան ամէն տեղ զինք բամբասել: Կ'ըսէին, թէ Սարգիս Ս. Յակոբայ նուէրները կ'ընէ, զոր Զմիւռնիս ժողոված էր նուիրակութեամբ, թէ քարոզներուն մէջ կ'ըսէ թէ «աւելի աղէկ է բոլոր տարին պահք չպահել քան թէ ընկերը բամբասել», թէ «սխառն հատկը արքայութեան դուռն չի կրնար բանալ», թէ կ'արհամարհէ ազգին պահքերը, աղուհացից մէջ եւ այլ ուրբաթ օրեր ձէթ կ'ուտէ, ինքը զուտ ֆուսկ է, քաղկեդոնականները կը սիրէ եւ լուսաւորչեանները կ'ատէ: Այս եւ նման խօսքերով պարզամիտները Սարգսի դէմ կը գրգռէին, եւ տեսնելով որ Յակոբ Պատրիարք բոլորովին լուծիւն կը պահէ, եւս առաւել կը գրգռուէին: Սարգիս Պատրիարքին դիմեց եւ ըսաւ թէ պէտք չէ լռել այս հաջողներուն առջեւ, ապա թէ ոչ զինքն ալ կը զբաւարտեն. վասն զի ասոնք քիչ ետքը Պատրիարքին դէմ ալ խօսելու եւ գործելու սկսան, զինք մատնելով տէրութեան: Աերջպառ Յակոբ Սարգսի ինդիրը ներկայացուց Կնգաւորաց ժողովին, որոք Սարգսէն երուսաղեմայ նուիրահաւաքութեան հաշիւը պահանջեցին: Յակոբ թէպէտ գիտէր որ Սարգիս ամբողջն երուսաղեմ հասուցած էր եւ Գրիգոր Ըղծայակիր Պատրիարքէն ընկալագիր առած էր եւ ինքն ալ վրան ստորագրած էր, սակայն

լռեց: Աւտի, իբրեւ գահերէց, պատասխան պահանջեց Սարգսէն: Սարգիս ծիծաղեցեալ հարցուց Պատրիարքին. «Ս. Յակոբայ առաջնորդը կամ փոխանորդն ասոնք են արգեօք, որ համար կը պահանջեն, եւ միթէ Ձեր Տէրութեան ծանօթ չէ, որ այս տուրքերը Ձեզի յանձնեցի, եւ Դուք ինծի հաստատական տուիք Սարգի կ'ըսով»: Մինչ Յակոբ լուռ կը կենար, Սարգիս ներկայացուց ընկալագիրը եւ կարդալ տուաւ լու ի լու ամենեցուն. որուն վրայ Յակոբ ամօթապարտ եւ նեղացած՝ յանդիմանեց ամբաստանիչները, եւ ասոնց ուրիշ զբաւարութիւնները ջրեց: Ասոր վրայ ներկայ եկեղեցականք եւ իշխանք պահանջեցին, որ պատժուին եւ բանտարկուին ամբաստանողք: Յակոբ սափեց զիրենք զղջալու եւ Սարգսէն թողութիւն խնդրելու, զոր եւ Սարգիս սիրով շնորհեց, խրատելով ի մասնաւորի զՄանուէլ: Եւ այնուհետեւ ամէնքն աւելի եւս սկսան յարգել զՍարգիս եւ ակնածիլ իրմէ: Այս Մանուէլը յանգձած էր նաեւ Միթիթարեանները Նախատել, սակայն ճոռումբան չ. Միկրայն սուր գրչին հանդիպելով՝ ի սիրտ խղճուած էր:

Այսուհետեւ Սարգիս Արքեպ, Պալատու եկեղեցին կը բնակէր եւ կը քարոզէր: Այնտեղ Սարգսի աշակերտեցաւ Սամաթիացի ուսումնասէր պատանին՝ Եսայի: Եսայի Պատրիարքին Պատրիարքին Նազեթի եւ Յովհաննու, որ լաւ ուսանելէն ետեւ ուղեց թէպէտ եկեղեցական ըլլալ, բայց մնաց ախարհական, եւ եղաւ վաճառական ի Կ.Պոլիս եւ 1772ին Սարգիսը, յետոյ Սամուէլ Եպ. Երզնկացին, Գրիգոր Պատրիարքն Պատմաճեան, եւ Եսայի Պատրիարքն Արքեպ Իշխանի Լուսն փախուց, ինչպէս պիտի տեսնենք:

Քանի մը ատրի ետքը Սարգիս Ղալաթիոյ Ս. Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցին հաստատուեցաւ եւ հոն սկսաւ նորէն քարոզել: Այս միջոցին (1764ի սկիզբն) Յակոբ Պատրիարք, մահացու հիւանդ կը պառկէր Սկիւարու Երուսաղեմեան վանքը, ուր Սարգիս Արքեպ, ստեպ կ'այցելէր, կը մխիթարէր, եւ զինք յաւիտենական կենաց կը պատաստէր, սոցեալ գործերը յիշեցընելով գողման կը յորդորէր: Եսայի իր բերքը այն գրքերը՝ զոր ընդգէմ ուղղափառութեան տպած էր, թէպէտ ինքն Յակոբ ալ ըրածնէրուն վրայ գոհ չէր: Ասոր Յակոբ պատասխանեց թէ վերջին անգամ գիրք մ'ալ տպած է ժամամուտքի եւ աղօթքի վրայ (Գիրք աղօթից ամենայն անձանց հարկաւոր, Կ.Պոլ. Տպ. Աստուածատուրի, 1760), որուն մէջ ուղղափառ

աական շատ բան կայ: Ասոր Սարգիս պատաս-
խանեց, թէ «ասոր մէջ կամդք բացայայտ չէ,
ինչպէս բացայայտ եւ ուղղափառաց դէմ զբաժ-
ներուդ մէջ»: Սարգիս տեսնելով որ Յակոբ
չ'ուզեր որ այլ եւս վրան խօսուի, լռեց:

Յակոբ զգալով որ հիւանդութիւնը կը
սասանկանայ, ուրիշներուն խորհուրդին անստելով՝
ուզեց որ իւր տեղ ուրիշ մը Պատրիարք ըլլայ:
Առաջարկեց Սարգիսին, որ հրաժարեցաւ եւ
երգումմբ պնդեց որ բնաւ յանձն չ'առնուր:
Այս մասին Սարգիս 9 Յունուար 1773ին
Լիվոռնոյէ կը գրէ առ Հ. Ռափայէլ Սուրբասեան
ի Հռոմ (Գրկւ. Անտ.) եւ Գաղղիոյ եւ Նափոլիի
զեպպաններուն առած վկայականներուն մէջ
գրուած է «եւ վասն բռնադատելոյ հասարա-
կութիւնն առ ի յանդէ Պատրիարք, եւ զոչ
ընդունելոյ»: Եւսոյ Պրուսայու առաջնորդ
Սամուէլ Եպ. ինտաւարկեց, որ նոյնպէս մերժեց,
ինչպէս վերն յիշեցինք: Վերջապէս 13 Մայիս
1764ին ժողովին մէջ ինքն ալ պատգարակի վրայ
գտնուելով՝ բռնի հաւանցուցին Նրուսաղենմի
Վեյլ Գրիգոր Վ. Պատմաճեանը պատրիարքու-
թիւնը յանձն առնելու:

Յամին 1764, Յուլիի 19ին, Վարդա-
վառի երկրորդ օրն Բշ. իրիկուն ժամը 12ին
Յակոբ Պատրիարք մաշարայական աստուի փո-
խեցաւ յաստեացաւ: Յաջորդ օրն՝ ժամը 3ին
մարմինը փոխադրուեցաւ հանդիսիս Պէյոզուի
Հայոց գերեզմանոցը, եւ Յակոբ Կաթողիկոսի
դամբանին քով թաղուեցաւ: Օծողն ու գերեզ-
մանի կարգը կատարուի էր Էջմիածնի Նուիրակ
«քաջաբարոզ Երանութիւն Արքեպ. Բասեցի»,
Ներկայ էին Գրիգոր Պատրիարք, Սարգիս Արք.
Սարաֆեան, բազմութիւն յոյժ վարդապետաց,
քահանայոց, իշխանաց եւ ժողովուրդոց: Կարգը
կատարուած ժամանակ ժողովուրդն այնպէս
բռնած էր գերեզմանին շուրջը, որ Գրիգոր
Պատրիարք ամբողջ հեռացնելու համար,
հրամայեց Սարգիս Արքեպ. ին որ դամբանական
մը խօսի: Սարգիս Արքեպ. Սարաֆեան քիչ մը
հեռու բարձր գերեզմանաբարի մը վրայ ելաւ,
եւ սկսաւ խօսիլ: Ավանտսեն Սարգիս դպիր
Յովհաննիսեան որ այս մանրամասնութիւնները
կ'աւանդէ (ձեռագիր Տր. Վ. Թորգոմեանի),
«համըղաբարոզ» Սարաֆեանի այս դամբանա-
կանը հետեւեալ կերպով կը իշխատակէ. Սար-
գիս Արքեպ. «սկսաւ մեծաւ հառաչմամբ, եւ
սրտառուչ կերպիւ, արտասուածքօր աչքը, եւ
հեկեկեալ ձայնիւ, աւտոդէլ եւ ողբալ զմարդ-
կային բնութեան լպրծիւն եւ անկայիւն լինելն

ի վերայ երկրի եւ միշտ ի հոման եւ ի ծորման
գոյն ի սկզբանէ մինչեւ զկատարած, եւ զաշ-
խարհիս ունայնութենէն, եւ զսին սաղարթիւք
պաճուածեցեալ զլինելութենէն, եւս եւ յունայն
եւ ի նախիր իբր առ աչքը եղեալ զհշտութե-
նէն՝ դարձեալ ամբաստանեաց, բերելով զօրի-
նակ շահատէս, եւ զառաք ագտատուս եւ
զերաւաս: Եւ յետոյ զմիայն գովասանութեան
միանդին եւ նպատակին, եւ օգտաբեր շահաւե-
տութեան արժանին եւ ընդունելին, այսինքն՝
զաստուածային առաքինութիւնն գովելով գո-
վեաց եւ ներբողեաց, եւ այսու կերպիւ միսթա-
րեաց սփոփեաց եւ զովացեցեալ ապահովացոյց
զժողովուրդն սակաւիկ ինչ:

Եւ յաղագս հանգուցելոյն սկսաւ ասել
այսպէս. Եղբարք իմ սիրելիք, ահա արդ տե-
սէք, մեր մեծապատիւ եւ սիրելի հոգեւոր սրբա-
զան Հայրն լուսահոգի՝ թէ որպէս վճարեաց
զկեանս իւր, եւ զմեզ զամենեանն որբացոյց
իրաւի եւ կաթողեցաւ միջարեկի արար. եւ
արդ տեսէք թէ որպէս ակունքն իւր լուսաւորը՝
զորս ունէրն երկին եւ երանքն, այժմ զաղա-
րեսլք են ի տեսնելոյ, բերանն ի խօսելոյ
զաստուածային քարոզութիւնն վարդապետե-
լոյ՝ եւս յօրհնելոյ զմեզ լուսալ են աւաստիկ.
տեսէք եւ այժմ եւ զձեռն որ ոչ կարէ վերա-
ցուցանել եւ խաչակնքել զձեզ, եւ ասել առ
ձեզ խաղաղութիւն ընդ ձեզ եւ այլն, եւ
ականջքն ի լսելոյ զերեմեանք աղօթքն ձեր,
եւ առ Աստուած մատուցանելոյ (Իբրեւ զհրեշ-
տակն իւրանելեաց). արդ զրեւալք ի լսելոյ եւ
խցեալք զգալապէս, եւ ոչ որչափ առ Աս-
տուած իմանալաբար, եւ ինքն իսկ բոլորովմբ
զրկեցեալ է ի համայնից զգալութեանց եւ շար-
ժութեանց, եւ բովանդակ զասուց եկեղեցակա-
նաց ի հոգեւոր պարերգութեանցն, եւս ձեզ
նման հոգեւոր եւ սիրելի որդեկացդ ի տեսու-
թենէն հեռացեալ մեկնեցաւ այսօր. ուրեմն
պարտիք եւ դուք վստն նորա առ Աստուածն
գորովագու՜ծ ջերմեանդապէս աղօթս մատու-
ցանել, զոր միսթարիչ Հոգին Սուրբ Աստուած
զձեզ եւ զմեզ միսթարեացէ, եւ զհոգի երա-
նելոյ Պատրիարքիս այսօրիկ, եւ լուսեղէն խո-
րանն ընդ սրբոցն իւրոց զմայլեցուցէ տեսու-
թեամբ իւրով:

Գրիգոր Պատրիարք որ միշտ յարգած էր
զՍարգիս եւ զինք՝ «Հայր վարդապետ» կ'անուա-
նէր, թիւյ առաւ որ նախկին տեղը՝ Ս. Գր.
Լուսաւորելու ընակի Զարի մ'եղաք՝ 1765ին
Ղալաթիոյ քահանայք Սարգիսի խօսքերէն

տհաճ անոր դարան մը լարեցին: Վասն զի Սարգիս քարոզներուն մէջ կը յորդորէր, որ հաւատացեալք գիտուն եւ բարեկիրթ Տերտէրներուն խոստովանին. եւ որովհետեւ Ղաւթիոյ Ցերտերները ազգաւ եւ անկրթ էին ամենքը ասոնցմէ հեռացան: Ասոր վրայ Տերտէրներ տան մը մէջ գաղտնի ժողով գումարեցին, Սարգսի դէմ ամբաստանագիրք մը ստորագրեցին եւ ղեկեցին Պատրիարքին: Տերտերները կը խնդրէին՝ որ Սարգիսն անկէ հեռացնէ, որպէս զի ժողովուրդն իրենցմէ չպաղի եւ իրենք ալ հանգարին. վասն զի Սարգսին միտքն է, կ'ըսէին, որ ժողովուրդը իրենցմէ հեռանայ եւ երթայ կաթողիկէ քահանաներուն խոստովանի: Նոյն անէն ուր ժողովք կազմած էին, կին մը փութաց Սարգսին իմացուց: Սարգիս չհաւատալով՝ ժամարարին գնաց, եւ հարցաւ փորձով իմանալով իրականութիւնը, խելոյն կանչեց Աւագ Տէր Թօհանը, որ նոյնն հաստատեց: Երեկոյան ժամերգութենէն ետեւ՝ իշխանք եւ ժողովուրդք եկեղեցւոյ սրահն ելան, որոնցմէ զմանն Սարգիս մէկդի առաւ, եղածը պատմեց եւ ստուգած ըլլաւ իմացուց: Ասոնք զայլացան երիցանց դէմ, եւ պահանջեցին որ պանդուխտ երէցները եկեղեցիէն հեռացուն: Բայց Սարգիս զիրենք հանգարտեցուց, երիցունք եկան Սարգսէն թողութիւն խնդրեցին, զոր եւ Պատրիարքը լսելով՝ զՍարգիս մխիթարեց եւ երիցունքը աստուծոյ:

Թարութիւն Արքեպ. Բասնեցի 1763ին Կաթողիկոսի կողմանէ Կ. Պոլսի նուիրակ ղրկուած էր, եւ այլեւայլ եկեղեցիներ պարտելէն ետեւ, նաեւ Ս. Լուսաօրիչ նուէր պիտի հաւաքէր (1766). եւ որովհետեւ արամազորիք սենեակ չկա, Սարգիս իր սենեակն անոր առաւ եւ ինք Միշակիւղ գնաց, ուր եկեղեցին սենեակ չունենալուն, Պատրիարքն անոր համար տուն մը վարձեց, ուր Սարգիս ամառը բնակեցաւ: Սարգիս տեղւոյն եկեղեցւոյն մէջ ամէն Կիրակի կը քարոզէր, նոյն տեղը բնակող բազմութիւն իշխաններ զինք շատ կը յարգէին, մանաւանդ 204 անանք եւ Սիմէն Աստուածատուրեան: Պէշկիթաշի ազգայինք ալ, որ եկեղեցի չունէին, Սարգսի քարոզին կողքէն:

Թամին 1771 Սիմէն Կաթողիկոսն Էջմիածնի օգնեց զՍարգիս իւր նուիրակն ընել ի Կ. Պոլսի. իր այս կամքն յայտնեց Զարարիս Ա. ի, որ այն ատեն նուիրակ էր Էջմիածնի, եւ հրամայեց որ այս մասին խօսի Սարգսին հետ: Սակայն Սարգիս ծերութիւնը պատճառելով

հրաժարեցաւ: Տարի մ'ետքը Սարգիս եկեղեցւոյն երէցները աստեց գործուած անկարգութեան մը համար, որուն անոնք բարկանայով եւ կողմնակից գտնելով՝ Սարգսի դէմ Պատրիարքին ամբաստանութիւն գրեցին: Բայց Գրիգոր Պատրիարքը քննելով անոնց արարքը՝ յանդիմանեց զիրենք, եւ հրամայեց Սարգսին անսալ, որոնք Սարգսէն ներում խնդրեցին:

Սարգիս վերջապէս կը խորհէր գարնաւը Եւրոպա երթալ, եւ Հոռոմ անցնել իր վերջին օրերը. բայց Տաճկաց եւ Ռուսաց պատերազմը, իւր գրեթե անվաճառ միայն արգելք կ'ըլլային՝ վերջապէս տեսնելով՝ որ Գրիգոր Պատրիարքը կ'ուզէ վերջնականապէս հրաժարիլ պատրիարքութենէն, ուրիշներուն եւ իւր աշակերտ Նուրտինեան Ա. ին յորդորներուն անսալով՝ փութացուց կատարումը, գրեթե վաճառումը կարգադրեց, տանը կահկարասին քորեցուն առաւ, եւ ամենայն ինչ սուկոյ վերածեց, Մարտիկա գացող նաւ մը վարձեց, Նուրտինեանին հետ բուրդովին գալանի մեկնեցաւ Պոլսէն 29 Յնպո. 1772ին, եւ 24 օր նաւելէն ետեւ Մարտիկա հասաւ:

Կ. Պոլսի

Հ. Գ. ԳԱԼԻՍԿԵՆՈՐԵՍԻ

(Շարունակելով)

Ս Ս Ց Ե Ն Ա Ռ Օ Ս Ս Կ Ա Ն

Армянская Муза — Сборникъ недавнихъ поэмъ редакціей Юрія Веселовскаго и проф. Г. А. Халатянца. Москва 1907.

Հայ Մանուկ գեղեցիկ հաւաքածոյ մըն է, հայ բանաստեղծներու ընտիր հատուածներուն առաւելէն թարգմանութեան, որոնց թիւը գրեթէ 90 է կը հասնի: Այն բանաստեղծները, որոնցմէ անունած են հատուածներն են. Ռաֆ. Պատկանեան, Հաս-Աղիլ, Գրիգորեան, Թովհան-Նէսեան, Մանուկեան, Շատուրեան, Խաչապետ, Ալիշան, Հիւրիմեան, Խորէն Նար-Բէյ, Բեշկիթաշեան, Գուրեան, Ա. Չորանեան, Մալեգեան եւ Սիբիրի: Юрій Веселовскій հայ գրականութեան մէջ արդէն ծանօթ գէմբը, 20 էջ յոռաշարանով կը խօսի համառօտ արդի հայ բանաստեղծութեան ծագման, զարգացման նկարագրին, օտարներէ կրած ազդեցութեան եւ վերջապէս գլխաւոր բանաստեղծներու գործունէութեան եւ ազդեցութեան վրայ, որոնց կենաց ուրուագիծն ալ զանց առած չէ գծել: Ռուսու-